

Bodó Szabolcs¹ 

A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon

The History of Conscription in Hungary

Absztrakt

Az 1868 és 2004 közötti 136 évben a magyar haderő végrehajtói állományát elsősorban a hadkötelezettség intézménye biztosította, azonban az azt megelőző időszakokban többször, különböző formában megjelent a katonai szolgálat teljesítésére való kötelezettségek széles tárháza. A koronként változó formában megjelenő kötelezettségeket teljes egészében még nem nevezhetjük hadkötelezettségnek, elemeiben azonban már megjelentek annak részei.

Az írásmű összefoglalja, hogy Magyarország 1100 éves történelmében hogyan alakult ki az 1868-ban bevezetett hadkötelezettségen alapuló hadkiegészítési forma.

Kulcsszavak: hadkötelezettség, haderő, katonai szolgálat, Magyar Honvédség

Abstract

In the 136 years between 1868 and 2004, the military personnel of the Hungarian military was provided primarily by compulsory enrollment for service in the country's armed forces. Although the institution of mandatory military service was not introduced before this period, a wide range of obligations to perform military service appeared from time to time. The form of duty varied in each era, none of which was yet to be defined as conscription. However, parts of the latter one showed up in some of the military liability's elements.

¹ Doktori hallgató, Magyar Honvédség, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: szabolcs0928@gmail.com

The essay summarises how the actual conscription, based form of military service that was finally introduced in 1868, has been developed in the 1,100-year history of Hungary.

Keywords: conscription, armed forces, military service, Hungarian Defence Forces

1. Bevezetés

Magyarországon 2004 novemberében leszereltek az utolsó sorállományú katonák, hogy helyüket önkéntes alapon szervezett, szerződéses állomány váltsa fel a Magyar Honvédség legénységi állománykategóriájú beosztásaiban. A 2004. évben érvényben lévő Alkotmány (1949. évi XX. törvény) módosítása lehetővé tette, hogy Magyarországon 136 év után megszűnjön a sorkatonai szolgálat, s hogy ezzel egy időben felfüggeszék a hadkötelezettséget.

A magyar és a világtörténelemben az állami vezetők mindig törekedtek arra, hogy egy békében is rendelkezésre álló, motivált, professzionálisan felkészített és ellátott haderő álljon a rendelkezésükre, azonban ezt a kül- és biztonságpolitika, gazdasági helyzet jelentősen befolyásolta. Hol a gazdasági helyzet nem tette lehetővé a költségesebb önkéntes haderő fenntartását, hol a biztonságpolitikai helyzet generált nagyobb létszámgigényt, máskor csupán motivátlanság okán alakult ki, hogy kötelezni kellett a társadalom bizonyos csoportjait a katonai szolgálat ellátására.

Magyarország történelmének korai szakaszában is már megjelentek a társadalom azon tagjai, akik fegyverrel védték a „haza” érdekeit, azonban mégsem beszélhetünk e tevékenység kapcsán hadkötelezettségről. Az általános hadkötelezettséget az 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről elfogadásával vezették be, amely kimondta, hogy „a védelmi kötelezettség minden védképes állampolgár számára személyesen teljesítendő”.² Jogi értelemben ekkortól számítjuk a hadkötelezettséget Magyarországon, azonban ténylegesen egyes elemeivel a korábbi időszakokban is találkozhattunk már.

2. Honfoglalástól a kiegyezésig

A történelmünk kezdetét jelentő kalandozások korában³ a társadalom – bár a mai értelemben még nem nevezhetjük ennek – nomád életmódot élt, és földműveléssel, valamint elsősorban állattartással foglalkozó 20–30 fős nagycsaládokon alapult. E családok férfitagjai vadászjakkal, baltával és késekkel voltak felszerelve, amelyhez jó lovastudás párosult, amelynek köszönhetően védték a nomád társadalom érdekeit (ez alatt zömmel a család védelmét és kezdetben a rabszolgaszerező, később a területszerző támadásokat érthetjük).

A kalandozások korát követő évtizedekben a királyhoz hű társadalmi réteg, a társadalmi fennmaradásáért, közsabadságáért és a visszavehető királyi birtok megtartásáért cserébe katonai szolgálatra volt kötelezve, amelyet I. (Szent) István törvényben

² 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről 1. §.

³ 9–10. század.

határozott meg a számukra. E törvények szabályozták az úgynevezett várjobbágyok helyzetét is, akik a királyi várbirtokon teljesítettek hadiszolgálatot, amelyért cserébe a királyi várbirtokból kaptak kisebb földterületet. Az 1222-es Aranybulla az így kialakult társadalmi rétegek jogait és kötelezettségeit foglalta törvénybe, többek között a védelmi kötelezettségeket, amelyért cserébe a nemesek (bárok) adómentességet is kaptak,⁴ és az országot ért külső támadás esetén, a „király szavára”, saját költségén „hadba” kellett vonulniuk.⁵ I. Károly (a köznyelvben Károly Róbert) a hozzá hű főurakat, külső és belső veszély esetén, törvényben kötelezte, hogy saját zászló (*banderia*) alatt magánhaderőt (bandérium) szervezzenek, akik felett a király rendelkezett. A banderiális hadszervezet alapja az 50 fős bandérium volt, amelyben a katonáskodásra kötelezettek nem láttak el katonai szolgálatot. Az így szervezett haderő költséghatékonyabb volt, mint az Európa más országaiban már megjelenő zsoldoshadseregek, ellenben tagjai kevésbé voltak hatékonyak, mint egy állandó jelleggel megszervezett, professzionális haderő katonái. Luxemburgi Zsigmond királysága idején komolyabb „haderőreform” zajlott le, amely következtében már nemcsak veszély esetén kellett a főuraknak bandériumokat kiállítani, hanem békében is. Az 1397. évi temesvári országgyűlés elsősorban a török elleni védelem megszervezésével foglalkozott, mivel a hatásos védelem érdekében mélyreható katonai reform bevezetésére volt szükség. Zsigmond elismerte a magyar nemesek azon kívánságát, miszerint az ország határain túl támadó hadjáratban nem kötelesek részt venni, ám annak hatályát rögtön fel is függesztették, és a haza védelme esetén még növelték is kötelezettségeiket. Létrehozták a telekkatonaság (*milita portalis*) századokig fennálló intézményét, amely szerint minden földbirtokos és más vagyonos személy köteles volt minden 100 jobbágytelek után öt jól felszerelt lovas íjász kiállítására, amellyel elsősorban a gyorsan manőverező török könnyűlovassággal szemben szerettek volna hatásos erőre szert tenni. A jelentős részben jobbágyokból álló, harctapasztalattal nem rendelkező telekkatonaságot azonban a gyakorlatban nehezen lehetett összegyűjteni.⁶ A nemesi vármegyék és uraik számára a kiállítandó katonák számát a megye területén található jobbágytelkek (azok „kapui”, „portái”) száma határozta meg. A Zsigmond által így kialakított portalis katonaság száma, ha nehezen is, de elérte a 93 ezer főt. Az évszázadok alatt a király és a megerősödött nemesség között kialakult katonai függés megszüntetésére I. Mátyás tett kísérletet azzal, hogy a saját és az ország védelmére, az általa bevezetett új adókból (többek között a banderiális kötelezettség helyett bevezetett évi hadi járadékból) saját zsoldoshadsereget tartott fent. A Mátyást követő Jagelló uralkodók a nemesektől beszedett éves hadi járadékot nem hadseregfejlesztésre fordították, így a zsoldoshadsereg szétszéledt, a veszély esetén hadra kötelezett népfelkelés száma 60 ezer főre csökkent.

Az állandó hadsereg felállítását hadtudományi munkáiban Zrínyi Miklós is megemlíti, mint a török megszállás alóli felszabadulás egyik lehetséges megoldását, amelyhez alapfeltételnek a pénzt határozta meg. Ezen elvek mentén szerveződött Magyarország első állandónak tekinthető hadereje, a Rákóczi-szabadságharc idején nemesekből és közemberekből szervezett önkéntes haderő, amelyben a hazafias

⁴ Aranybulla 7. pont.

⁵ Harmat Árpád Péter: Aranybulla. *Történelem cikkek*, 2015. április 23.

⁶ Kaló József szóbeli közlése alapján.

eszmék mellett a csekély zsold is motiváló tényező volt a fegyvert ragadók számára.⁷ Az elbukott Rákóczi-szabadságharcot követően a Habsburg közigazgatás szabályait vezették be Magyarországon, amely a hadseregszervezést is érintette, a magyar toborzású katonák az osztrák hadsereg részévé váltak. Mária Terézia 1741-ben a pozsonyi rendi országgyűlésen a magyar rendektől magyar katonai egységek felállítását kérte a poroszok elleni háborúhoz, amely önálló magyar ezredek felállításához vezetett. Ezekben az ezredekben, kezdetben önkéntes alapon történt a szervezés, azonban a szükséges létszámok elmaradásának hatására kialakították a sorozás intézményét. 1771-től Magyarország megyéiben kötelező összeírásokat tartottak, ahol a katonakort elérő „újoncokat” orvosi vizsgálatnak vetették alá, és ennek ismeretében tervezték meg a katonai szolgálatuk helyét és idejét. A sorozás intézményét II. József továbbfejlesztette, aminek következtében létrejöttek a toborzó kerületek, valamint ezredek, amelyekhez területileg állandó helyőrségek párosultak.

A napóleoni háborúk hatalmas tömegeket követeltek a harcoló felektől, többek között a Habsburg Birodalomtól is, így az 1809-es győri csata elvesztése arra készítette az osztrák közigazgatást, hogy megreformálja az addigi hadseregszervezési elveket. 1821-ben rendeletben szabályozták, hogy az addigi, irreálisan hosszú katonai szolgálat helyébe rövidebb, területi alapon szervezett, békében is aktív szolgálat lépjen, amihez bevezették az évenkénti, állandó „újoncozást” is. Ez a „haderőreform” nem talált a magyar rendek körében kitörő lelkesedésre, ők továbbra is csak háborús veszély esetén voltak hajlandók katonát biztosítani az uralkodónak. Az áthidalhatatlannak tűnő ellentétnek az 1840. évi II. törvénycikk vetett véget, amely 10 év katonai szolgálatot írt elő az egészségügyi vizsgálatokon megfelelő minősítést kapó fiatal férfiaknak, társadalmi, vallási hovatartozástól függetlenül. Szintén ez a törvény szabályozta, hogy a magyar fiatalokat – területileg távolabb települt – magyar ezredekbe kellett besorozni, amelyeknek létszámát békében is 38 ezer főben határozták meg, amelyből a magyar fiatalokat kizárólag a gyalogsághoz és a lovassághoz osztották be szolgálatra. A speciális szaktudást igénylő fegyvernemek és szakcsapatok, így a tüzérség és a műszaki csapatok zárva maradtak a magyar katonák előtt, így biztosítva az osztrák erőfölényt a haderőn belül.

1848. március 15-én Magyarországot is elérte az európai forradalmi hullám, amikor Pesten kitört a forradalom. A márciusi ifjak által megfogalmazott 12 pont 10. pontja így szól: „A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.”

A forradalmi hevület a Magyarország területén élő nemzetiségeket is elérte, így az újonnan megalakult Batthyány-kormány egyik legfontosabb feladata volt, hogy az esetlegesen kialakuló polgárháborút elkerülje, amely a függetlenedni vágyó Magyarország esélyeit veszélyeztette volna. Emellett reális veszélynek ítélték meg, hogy a Habsburg Birodalom lépni fog a magyar függetlenedési törekvések ellen, így állandó magyar haderő felállítására volt szükség, amely az úgynevezett katonaállítási törvény kidolgozásában jutott kifejezésre. Ennek közvetlen kiváltó oka az 1848. júniusi

⁷ Nagy-Vargáné Juhász Ágnes: *Az önkéntes haderő tartalék biztosításának szervezési-vezetési kérdései*. Doktori (PhD-) értekezés, Budapest, ZMNE HDI, 2010.

délvidéki felkelés⁸ volt, amely a szerb nemzetiségi kisebbség önállósodási törekvéseit szolgálta, egyben Magyarország integritását veszélyeztette. Kossuth Lajos pénzügyminiszter a háborús veszélyre való hivatkozással 1848. július 11-én 200 ezer fő újoncot, valamint a felszerelésükhöz és kiképzésükhöz szükséges 40 millió forintot kért a törvényhozástól,⁹ amelyet a képviselők közfelkiáltással („megadjuk!”) szavaztak meg. A kormány hadügyminisztere, Mészáros Lázár tábornok kidolgozta a törvény szövegét, amelyből kezdetben Batthyány Lajos miniszterelnök óvatosabb politikai lépése volt kiolvasható, amely szerint az első lépcsőben besorozandó 50 ezer újoncból a császári és királyi hadsereg magyar ezredeit egészítették volna ki. A közvélemény ezzel szemben az önálló honvédszászlóaljokat kívánta megalakítani és feltölteni, ami meglátásuk szerint a császártól való függetlenedés záloga lehetett volna, így a kormánynak kompromisszumot kellett kötni. Az 1848. augusztus 23-án elfogadott katonaillesítési törvény úgy rendelkezett, hogy a 18–21 év közötti fiatal férfiakból sorozott állomány kisebb része a 15 magyarországi császári és királyi gyalogezredek Magyarországon állomásozó 3. zászlóaljai kaptak kiegészítést, egyben felállítják ezen ezredek tartalék erőit, ezredenként két századot, továbbá 12 huszárezred 12 tartalék századát. A besorozott állomány többségéből azonban az újonnan felállított honvédszászlóaljokat állították fel. A fennálló alkotmányos rendszer szerint a törvény akkor lépett volna hatályba, ha az uralkodó kézjegyével szentesíti azt, azonban erre nem került sor, mivel szeptember 11-én a Jellačić horvát bán vezette császári csapatok megtámadták az országot. Batthyány ennek hírére forradalmi lépésre szánta el magát, rendeleti úton léptette életbe a katonaillesítési törvényt, amelynek értelmében azonnal elrendelte a katonaköteles korú fiatalok összeírását és sorozását. A törvény értelmében minden 127 lakos után két újoncot kellett biztosítani, valamint meghatározta, hogy az egyes megyék mely helyőrségekbe biztosítsanak állományt. Az így létrehozott 15. – 30. számú honvédszászlóaljok jelentették az immár 173 éves Magyar Honvédség első alegységeit, a hozzájuk besorozott katonák az első honvédek, akikről Petőfi Sándor így emlékezett meg: „Isten után a legszebb és a legszentebb név/ A honvéd-nevezet!”¹⁰

3. A hadkötelezettség bevezetése Magyarországon

Az 1848-as katonaillesítési törvénynek alkotmányos szempontból vitatható a legitimitása, mivel az uralkodó nem szentesítette azt, így de jure nem tekinthető a hadkötelezettség bevezetésének. Erre csak az osztrák–magyar kiegyezést követő évben, 1868-ban kerülhetett sor, amikor – haladva a kor követelményeivel – az újonnan létrehozott dualista államszervezet kénytelen volt a haderőreform útjára lépni és megalkotni a véderőről szóló 1868. évi XL. törvényt, amelyet már az Osztrák–Magyar Monarchia (OMM) alkotmányos rendje szerint léptettek hatályba. A törvény egyes rendelkezései többek között szabályozták az OMM fegyveres erejét, így megalakították a császári

⁸ Demeter Ferenc – Ujházy László – Vastagh László: *Magyar Tartalékosok Szövetsége: Tizenöt éve híd a társadalom és a honvédség között*. Budapest, HM Zrínyi Térképeszeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016.

⁹ Bona Gábor: *Hadszervezés a Batthyány-kormány időszakában*. In Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I*. Budapest, Heraldika, 2008.

¹⁰ Petőfi Sándor *A Honvéd* című verse.

és királyi közös katonai szervezeteket, valamint az osztrák Landwehrt és a magyar honvéd alakulatokat. A fiatalok hadköteles korát 20 éves kortól határozta meg, amely általánosan kiterjedt minden társadalmi osztály férfi tagjára, sőt külön bekezdésben terjesztették ki az OMM területére betelepültekre is, függetlenül attól, hogy előző országában teljesített-e már kötelező katonai szolgálatot. A törvény rendelkezése szerint az OMM haderejének gerincét a császári és királyi (*kaiserlich und königlich*) közös hadsereg képezte, amelynek a teljes hadi létszámát, a határország nélkül 800 ezer főben határozták meg. A Magyar Honvédségről külön törvény, az 1868. évi XLI. törvény rendelkezett, amely szerint a Magyar Honvédség szervezete 82 gyalogsági zászlóaljra és 32 lovassági századra korlátozódott, a speciális tudást és ezáltal katonai erőfőlényt jelentő tüzérségi és műszaki alegységek nem alakulhattak meg önállóan. A Magyar Honvédség rendeltetése a közös hadsereg támogatása, valamint a belső rend és biztonság biztosítása volt, hasonlóan az osztrák Landwehrhez. A törvény a szolgálati időre vonatkozóan a közös alakulatoknál 3 év tényleges, valamint további 7 év tartalékos szolgálatot írt elő, míg a honvédségi szervezeteknél 12 évben (nem egybefüggően) szabályozta azt, míg a fizikai és szellemi kondíciókra úgy fogalmaz, hogy az tekinthető alkalmasnak, „aki legalább 59 bécsi hüvelyknyi [körülbelül 153 cm – a szerző] testmagasság mellett a szükséges szellemi és testi képességgel bír”. Szintén szabályozta a törvény, hogy az adott év január 15. és március 15. közötti időszakban kerül sor a sorozás végrehajtására, amelyhez tételesen rögzítette, hogy mely esetekben kaphatnak ideiglenes mentességet a hadkötelesek (zömmel szociális alapú okokra hivatkozással). A tényleges behívásokra az adott év október 1. után került sor, ami igazodott a hadkötelesek többségét érintő mezőgazdasági munkákhoz („aratás – mezei takarodás”). A mai értelemben vett alapkiképzést 8 hét időtartamban határozták meg, amely után az állomány egy része felváltotta a tényleges szolgálatot viselő legénységi állományt, azonban a többség szabadságra távozhatott. Ezt követően évente hívták be a katonákat, hol kéthetes századgyakorlatokra, hol háromhetes zászlóalj-gyakorlatokra („fegyvergyakorlatok”), de évente legfeljebb 1 nap időtartamban, ellenőrizhették az állomány készenlétének fenntartását („ellenőrzési szemle”). Kiemelkedő jelentőségű vívmány volt a Magyar Honvédség alakulatainál, hogy a vezénylési nyelv a magyar volt, bár a katonai szakzsargon német eredete miatt, a magyar mellett német szavak is elhangzottak a laktanyákban és a gyakorlótereken. A behívásnak eleget nem tevő katona komoly büntetésre, egy héttől három hónapig terjedő fogságra számíthatott, amely többszöri előfordulás esetén haditörvényszéki eljárás keretében súlyosbodhatott. A hadkötelesek szolgálati idejük alatt csak honvédelmi miniszteri engedéllyel vándorolhattak ki az országból, háború idején még azzal sem.¹¹

Azon hadkötelesek, akik tanulmányaik során a haderőben is alkalmazható ismeretekre és tudásra tettek szert (gimnáziumi végzettségűek, tengerészeti végzettségűek, gyógyszerészet, orvosok, állatorvosok, papok), lehetőségük volt a kötelező szolgálati időt 1 év tényleges szolgálatra korlátozni, amelyet követően tartalékos tiszt állományba kerültek. Számukra további kedvezmény volt, hogy 25 éves korukig megválaszthatták a szolgálatteljesítésük helyét, valamint idejét is.

¹¹ 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről.

Az 1868. évi véderő és honvédségi törvényeket 1889-ben módosították, a véderőről szóló 1889. évi VI. törvénnyel, amelyben továbbra is 8 hét alapkiképzést követően időszakos fegyvergyakorlatokra voltak behívhatók, azonban a közös alakulatokba a három legfiatalabb sorköteles évfolyam tényleges katonai szolgálatra visszatartatottá vált, így elméletileg létrejöhett a békeidőben egybefüggő, hároméves tényleges sorkatonai szolgálat. Ezzel szemben a Magyar Honvédség és a Landwehr alakulatoknál továbbra is csak a 8 hét alapkiképzésre és az időszakos fegyvergyakorlatokra történt a behívás. Az 1889. évi véderőtörvény az egyéves tényleges katonai szolgálat kedvezményét kiterjesztette a népiskolai tanítókra és tanárookra is, akiknek a behívását az iskolai tanításokhoz kellett igazítani.

A véderőtörvény következő módosításaira az 1912. évi XXX.,¹² valamint a honvédségről szóló XXXI.¹³ törvényekkel került sor. Ebben lényegi változás, hogy a speciális tudást igénylő fegyvernemek (tüzérség és a lovaglótüzérség) már megjelenhettek a Magyar Honvédség alakulatainál is. A törvény szerint Magyarország területén a Magyar Honvédség 97 gyalogzászlóaljból álló 32 gyalogezredből, 60 huszárszázadból álló 10 lovasezredből és a 70 tüzérutegéből álló 8 tüzérdandárból épült fel. A törvények hatálybalépését követő három évben, lépcsőzve, folyamatosan emelték a honvédelmi alakulatokhoz besorozottak létszámát (az 1912. évben 17 500 fő, az 1913. évben 21 500 fő, az 1914. évben 25 000 fő), amelyről már a közelgő világháborúra való felkészülésre következtethetünk.¹⁴

4. A magyar haderő a két világháborúban

Az 1914. július 28-án Szerbiának küldött hadüzenetet követően július 31-én megkezdődött a mozgósítás, amely a már addig kiképzett hadkötelesek katonai szolgálatra történő behívását jelentette. A háborús személyi veszteségek pótlását újabb és újabb évfolyamok behívásával, kiképzésével és harcba vetésével oldották meg, amely a háború több mint négy éve alatt elérte a 9 millió főt, amelyből 3 400 000 fő volt a Magyar Királyság területéről behívva. A magyar áldozatok száma elérte a 660 000 főt, a sebesülteké az 1 400 000 főt, további 830 000 fő esett fogságba.¹⁵ A Monarchia területén a behívottak, az áldozatok és a fogságba esettek jelentős többsége az osztrák és a magyar népességből került ki, mivel a nemzetiségek mint katonák nem bizonyultak megbízhatónak az állam vezetése számára. A vesztes háború és a szeparatista, kisebb veszteségeket elszennedő nemzetiségek önállósodásra való törekvése miatt a Monarchia felbomlott, a tagországok, így a Magyar Királyság következő évtizedeit a győztesek által diktált békeszerződések határozták meg. A Magyar Királyságot a trianoni békediktátum rendelkezései szabályozták, amelyek a hadseregszervezésre is kihatottak. Az általános hadkötelezettség tiltása mellett Magyarország haderejét 35 000 főben korlátozták. A rendelkezések betartását a Szövetséges Katonai Ellenőrző

¹² 1912. évi XXX törvénycikk a véderőről.

¹³ 1912. évi XXXI törvénycikk a honvédségről.

¹⁴ Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi, 2016. 210–254.

¹⁵ Balla Tibor: *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Scolar, 2019. 110–112.

Bizottság ellenőrizte folyamatos és váratlan szemlék végrehajtásával. A magyar állami vezetés rejtett alakulatok rendszerbe állításával kompenzálta az irreálisan alacsony, ezáltal katonailag szándékosan harcképtelennek fenntartott magyar haderő képességeit, amelyeket a belügy- és pénzügyminisztériumok alárendeltségébe „rejtettek” el. Magyarország fegyverkezési korlátozását, fegyverkezési egyenlőségének tilalmát a szomszédos országokból (zömmel a volt magyarországi nemzetiségekből létrejött államok által) létrehozott úgynevezett kisantantországok felügyelték politikailag. A katonai ellenőrzések 1927-re folyamatosan csökkentek, majd teljesen megszűntek,¹⁶ így Magyarországot „csak” politikailag korlátozták és ellenőrizték, ami jobb lehetőséget biztosított az ország vezetésének arra, hogy a térség többi haderejéhez képest jelentős hátrányban lévő Magyar Királyi Honvédség fejlesztésére terveket dolgozzanak ki. Az 1938. március 5-én Győrben meghirdetett haderőfejlesztési programban egy 107 ezer fős békelétszámú, 150 ezer fős hadi létszámú gépesített haderő felállítását tűzték ki célul, amely már – a trianoni diktátumban tiltott – légierővel és tüzérséggel is rendelkezett, elsődleges feladata a revíziós célkitűzések elérésére alkalmas, a szomszédos államok haderőivel egyenrangú és harcértékű volt.¹⁷ A kisantantállamok látva, hogy nem tudják megakadályozni a győri programban meghirdetettek végrehajtását, saját magukat bebiztosítandó, garanciákat akartak a Magyar Királyságtól, hogy a Trianonban elcsatolt magyar területek erőszakos visszaszerzését mellőzni fogják. E kinyilatkoztatásért cserébe, 1938. augusztus 29-én Bledben a kisantantállamok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

A győri programban meghirdetett haderőfejlesztés megvalósításához megfelelő létszámú és kiképzetszerű haderőre volt szükség, amelyet a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvényben foglaltak biztosítottak. A korábban tiltott hadkötelezettség újbóli bevezetése katonai szolgálatra kötelezett minden 18 és 60 év közötti magyar állampolgárságú férfi lakost, akiket a sorozóbizottság alkalmasnak talált (állítási kötelezettség). Ideiglenes alkalmatlanság esetén a törvény az állítási kötelezettet az alkalmatlanságot okozó probléma megszüntetésére kötelezte, így kisebb egészségügyi probléma („négy hónapon belüli és sebészeti műtét nélkül gyógyítható”)¹⁸ esetén kórházi kezelésre volt utalható. A tényleges katonai szolgálat 2 + 1 év volt, amely 2 év aktív katonai szolgálat után 1 év szabadságoltatást jelentett (a légierőnél szolgálókat a 3. évi szabadságoltatás nem illette meg). A három év leteltét követően tartalékos („tartaléki”) állományba kerültek, amely három kategóriára (I.: tényleges szolgálattól 42. életévig, II.: 42–48 életévig, III.: 48–60. életévig) oszlott. A törvény hatálya szerint tartalékos szolgálatban lévő állományt fegyvergyakorlásokra („hatízben összesen húsz hétre”), lövészetgyakorlásokra („évi 36 óra”), ellenőrzési szemlékre (legfeljebb két nap a lakóhelyén) és tiszti bemutatásokra (csak a tartalékos tisztek) lehetett behívni, ami a honosított állampolgárokra is vonatkozott. A hadkötelezettek nősülési engedélyezését a honvédelmi miniszter hatáskörébe rendelte, ami azt a célt szolgálta, hogy a Magyar Királyi Honvédség harcckészültségét ne veszélyeztesse az a tény, hogy a családfenntartók szociális okokból mentesülhessenek a békeidőszaki katonai szolgálat teljesítése alól. A harcckészültség fenntartását volt hivatva szolgálni,

¹⁶ Kovács Tamás: Milliárdos fegyverkezési program? *Archivnet. XX. századi történeti források*, 11. (2011), 5.

¹⁷ Tarján M. Tamás: Darányi Kálmán meghirdeti a győri programot. *Rubicon Online*, (é. n.).

¹⁸ 1939. évi II. törvény 20/2 §.

hogyan a hadkötelezettek csak katonai hatósági engedéllyel hagyhatták el az ország területét, illetve a kivándorlás 36. életévig való korlátozása is. A korábbi honvédelmi törvényekhez hasonlóan az orvosi, állatorvosi, gyógyszerési és a lelkesi hivatásokat űzőket szakbeosztásokba hívták be. A korra általában jellemző nagycsaládok esetében a törvény annyi kedvezményt biztosított, hogy egyszerre három fiúgyermeket hívhattak be tényleges katonai szolgálatra. A törvény magában foglalta az 1921. évi LIII. törvényben („testnevelési törvény”) már szabályozott úgynevezett levente kötelezettséget is, amely a honvédelmi és hazafias nevelés érdekében („a hagyományos magyar katonai erényekben való nevelés útján a haza védelmének magasztos feladataira testben és lélekben előkészítse”) kötelezte a 12. életévét betöltött magyar állampolgárságú fiúgyermeket a leventeköri foglalkozásokon való részvételre. A levente foglalkozásokat évi legfeljebb 10 hónapon át, heti 4 óra időtartamban hajtották végre, ahol a foglalkozásvezetők tényleges katonai szolgálatukat teljesítő hadköteles katonák voltak, akik a leventékkel való foglalkozásokért mentesültek a fegyver- és lövészgyakorlások teljesítési kötelezettsége alól. A leventéknek a 18. életévük betöltését követően háromhetes („összefüggő”) katonai gyakorlaton kellett részt venniük, amelyet már a tényleges katonai szolgálat előszobájának tekinthetünk.

A Magyar Királyság ilyen előzmények után érkezik meg a II. világháborúhoz. A trianoni tiltások miatt túl későn elkezdett haderőfejlesztés, a túl későn bevezetett hadkötelezettség, valamint a környező országok haderejével szembeni, a revizionista célokra kialakított Magyar Királyi Honvédség nem volt felkészülve a nagyhatalmak elleni, a nagyhatalmak céljait szolgáló háború megvívására.¹⁹ Látna ezt, a magyar politikai vezetés csak annyi erőt mozgósított háborús célra, amely még nem veszélyeztette a Magyar Királyság területi integritásának biztosítását, valamint a revizionista célok elérését. Ennek „köszönhetően” vett részt kezdetben az úgynevezett Gyorshadtest a Szovjetunió elleni hadműveletben, ahol elsősorban megszállt feladatokat (a megszállt területeken a katonai igazgatás fenntartása, biztosítása) láttak el. 1942-ben a német követelés ellenére (a teljes magyar haderő harcbevételére) sikerült elérni, hogy a három hadseregnyi erőt kitevő Magyar Királyi Honvédség „csak” egy hadsereggel (a magyar 2. hadsereggel) vegyen részt a Szovjetunió elleni Fall Blau hadműveletben. A magyar vezetés minden szempontból törekedett a prognosztizált veszteségek csökkentésére, így a behívásoknál az ország különböző területeiről (Szombathely, Pécs, Miskolc), minden behívható korosztályából (a fiatalabb, edzettebb korosztály mellett az idősebb, 30–40 éves korosztályból is), minden lehetséges nemzetiségéből (erdélyi románok, ruszinok) arányosan hívtak be hadköteleseket. Emellett a hadseregszervezésben is trükközni kényszerült a magyar hadvezetés, amikor a magyar 2. hadsereg három hadtestébe úgynevezett könnyű hadosztályokat szervezett, amely a standard háromezredes szervezeti felépítés helyett kétezredes szervezeti felépítést jelentett.²⁰ Utólag ismerjük, hogy mindkét lépés végzetesnek bizonyult, mivel a német hadvezetés a Don menti harcokban a magyar haderővel standard hadsereggént tervezett, így a magyar 2. hadseregnek hozzávetőleg 200 km-es szélességű arcvonal biztosítását határozta

¹⁹ Kovács Vilmos: Trianon béklyójában. *Rubicon Online*, (2019), 1.

²⁰ Erről bővebben lásd Kaló József: Az étlapon felkinált hadsereg. A magyar 2. hadsereg frontra küldését eredményező tárgyalások. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Történeti emlékezet és rendszerváltások. Hatalmi és politikálási alternatívák a 20. századi Magyarországon*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2020. 217–238.

meg. Ez a szélesség egy normál hadseregnek nem jelentett volna kihívást, egy olyan felkészült katonai vezető, mint vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka eredményesen meg tudta volna szervezni a védelmet, amennyiben a három hadtest kilenc hadosztálya 27 ezreddel rendelkezett volna. A magyar hadseregszervezési „spórolás” miatt azonban a 18 ezredes hadsereg parancsnoka a 200 km-es arcvonalon stratégiai védelem nélküli (szinte nem volt mélysége a magyarok számára kijelölt védelmi körletnek), úgynevezett megfigyelő állást volt képes kiállítani. Ez a valóságban annyit jelentett, hogy az ellenséges erők esetleges áttörése esetén nem volt a magyar hadsereg parancsnoka kezében számottevő tartalékerő, amellyel az eredeti helyzetet vissza tudta volna állítani. Ezt a sajnálatos tényt erősítette a magyar politikai vezetés másik „spórolási” kísérlete, miszerint az ország lakosságából létszamarányosan fiatalabb és idősebb hadkötelesek mozgósítására is intézkedtek, valamint tovább rontotta az esélyeket a szélsőséges időjárási viszonyoknak nem megfelelő felszerelés, valamint a szovjet haderőhöz képest elavultabb fegyverzet.²¹ A II. világháború későbbi szakaszában, többek között köszönhetően a román árulásnak és a nyilas hatalomátvételnek, a magyar haderő többi alakulata is felmorzsolódott. A magyar történelem legsötétebb időszakának tartott nyilas uralom alatt a leventemozgalmat 14-15 éves fiataljait is bevetették, sokuk számára halált, sebesülést és hadifogságot jelentve. Összességében Magyarország személyi veszteségeit csak megbecsülni tudjuk, a legtöbb forrás a 350 ezer fő katonai, a 60–100 ezer fő polgári, valamint 400 ezer fő holokausztáldozatról számol be, amellyel a Szovjetunió, Németország, valamint Lengyelország mögött a negyedik legnagyobb emberi veszteséget elérő ország tragikus eredményét tudhatjuk magunkénak.

1944-ben a szovjetek által megszállt magyarországi területeken 1944. december 2-án megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd másnap Dálnoki Miklós Béla vezérezredes vezetésével az Ideiglenes Nemzeti Kormány.²² A Nemzeti Kormány 1945. január 20-án aláírta a szövetséges erőkkel a fegyverszüneti megállapodást, amely arra kötelezte Magyarországot, hogy üzenjen hadat Németországnak és a szovjetek oldalán kapcsolódjon be a háborúba. A magyar erők szervezésének miniszteri rendelettel kezdtek neki, amelyet nyolc gyalogos hadosztályba (hadosztályonként 10 ezer fő) szétszítva terveztek kialakítani. Kezdetben négy gyalogos hadosztály feltöltését kezdték meg, amelyben már a kezdetektől fogva megjelent a kommunista felügyelet, valamint a szovjet mintára létrehozott nevelőtiszti hálózat, amely a későbbi politikai tiszti rendszer alapját adta. A háború befejezését követő években megkezdték a Magyar Honvédség politikai megtisztítását, az új rendszer által megbízhatatlannak tartott tisztek eltávolítását, amelyhez az 1946. május 1-jén kiadott 5000/1946. sz. miniszterelnöki rendelet szolgáltatta a jogalapot. E rendelet alapján a Magyar Honvédségben szolgáló tisztek és katonák előéletét, a háború előtt és alatt végzett tevékenységüket megvizsgálták és három (A, B, C) kategóriába sorolták. A „B” és „C” kategóriába soroltakat azonnali hatállyal eltávolították a demokratikusnak

²¹ Erről bővebben lásd: Kaló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes hadászati elgondolása a német hadvezetés számára az 1943-as évre vonatkozóan és elemzése a magyar 2. hadsereg működéséről. *Hadmérnök*, 12. (2017), 4. 216–230.

²² Boda József: A „demokratikus hadsereg” különleges rendeltetésű erői 1945–1948. In Parádi József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2018. 19–36.

nevezett Honvédségből (B listázás), ami lehetőséget adott a kommunistáknak arra, hogy a számukra megbízható („A” kategóriás) személyek mellé, folyamatosan elkezdjék a saját (párt-) katonáik beépítését.²³ Szintén ez a rendelet határozott arról, hogy a Magyar Honvédség békelétszáma 20 ezer fő lesz.

5. Katonai szolgálat a II. világháborút követő időszakban

A háborút lezárandó, 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés a magyar haderő létszámát 65 ezer főben határozta meg, azonban a trianoni diktátumtól eltérően nem tiltotta a sorkatonai szolgálatot. Magyarország légierőt és – az atomfegyverek kivételével – nehézfegyverzetet is birtokolhatott. A szerződés értelmében a megszálló erők kivonulnak Magyarország területéről, kivéve azokat a szovjet csapatokat, akik az Ausztriában lévő szovjet megszállási zóna biztosításához elengedhetetlennek bizonyultak. Ennélfogva Magyarország 1948-ban újra bevezette az általános hadkötelezettséget, amely alapján irreálisan magas, aktív békelétszámú hadsereget alakított ki (szovjet követelésre a legnagyobb létszámot 1950-ben érték el, amikor békében – bár háborús veszélyt vizionálva – közel 200 ezer ember volt egy időben fegyverben), amelynek fenntartásához sem anyagi, sem technikai feltételek nem álltak rendelkezésre. Ma már hihetetlennek tűnik, de a háborút követően, a háború előtt hatályba léptetett a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény, kisebb módosításokkal egészen 1960-ig hatályban volt,²⁴ amely szabályozta többek között a hadkötelezettség kérdését is. Nem változtatott ezen az a tény sem, hogy 1949-ben, az akkor már szocialista Magyar Népköztársaság kiadta Magyarország első írott alkotmányát, az 1949. évi XX. törvényt, amely hatályban tartotta a Horthy-rendszer honvédelemről szóló 1939. évi. II. törvényét.

A szocialista Magyarország első saját, honvédelemről szóló törvényére 1960-ig kellett várni, amikor kihírdették a honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvényt. 1960-ra a hidegháború kezdeti, agresszívebb szakasza konszolidálódott, nem volt már szükség egy időben 150–200 ezer fős aktív haderőre, azonban a készenléteket, a békéből a háborús szervezeti struktúrára való gyors átmenetet továbbra is fent kellett tartani. 1960-ra a Magyar Néphadsereg névvel illetett magyar haderő alapfeladata (az ország területének és integritásának a védelme) mellett kiegészítő feladatot is kapott („az Állam belső rendjének fenntartásában való közreműködés”), amely mögött az 1956-os forradalom és szabadságharc megismétlődésétől való félelem húzódott meg. Újdonság volt az 1960. évi honvédelmi törvényben, hogy a honvédelmi kötelezettséget kiterjesztették a magyar állampolgárságú nőkre is, azonban ennek tényleges alkalmazására – az egészségügyben dolgozó nők kivételével – nem került sor. A férfiak hadköteles korát 18 és 50 év között határozták meg (saját kérésre ez 17-re csökkenhető volt), amely a korábbi jogszabályokhoz képest tíz évvel rövidült (a tartalékos tisztek számára továbbra is megmaradt 60 éves korig). Az 1960. évi IV. törvény a sorkatonai szolgálat idejét „legfeljebb” három évben határozta meg, ami lehetőséget biztosított egyfelől

²³ Perczel Olivér: Hogyan zajlottak a létszámcsökkentések 1946-ban? *Archívnet*, 11. (2011), 3.

²⁴ Bartha Szabó József: A Honvédség az egész nemzet ügye. *Gondola*, 2011. június 21.

a sorkatonai szolgálat rugalmas kezeléséhez, másfelől differenciáltan tudta kezelni az egyes fegyveres szerveknél teljesítendő szolgálati időt. Új elemként jelent meg a törvényben a polgári védelmi kötelezettség, amelyet – a honvédelmi kötelezettség mögött – az úgynevezett második generációs kötelezettségek közé sorolta, és amelyet a nukleáris fegyverek elterjedése, illetve az attól való félelem generált.

A szocialista Magyarország első önálló honvédelmi törvénye 16 évig volt hatályban, amikor 1976-ban elfogadták a honvédelemről szóló 1976. évi I. törvényt. Az új honvédelmi törvény újdonsága volt, hogy törvényileg szabályozásra került az „ifjúság nevelés és felkészítés céljából történő honvédelmi oktatása”, amelyre létrehozták a Magyar Honvédelmi Szövetséget (MHSZ). Az új törvényben a hadköteles kort öt évvel, 55 éves korig emelték fel a férfiak számára, de elvi síkon továbbra is törvényben volt a nők honvédelmi kötelezettsége is. A sorkatonai szolgálatot egységesen már egyértelműen 24 hónapban határozta meg, amellyel elkerülhetővé vált az a diszkriminatív elv, amely az egyes fegyveres testületekhez bevonultak szolgálati idejét differenciáltan kezelte (a Határőrséghez behívottak hosszabb időt szolgáltak, mint a Néphadsereg állománya). A behívás felső határát 23 évben határozta meg a törvény, azonban eltörölte annak a lehetőségét, hogy saját kérésre 17 éves kortól behívhatóvá váljon az állampolgár (ezt az úgynevezett „gyerekkatonák” nemzetközi jogszabályi tilalma miatt kellett szabályozni). A sorkatonai szolgálat szolgálati idejének drasztikus csökkentése (az eredeti elképzelés 24 hónapról 12 hónapra történő csökkentés volt) a magyar katonai vezetés részéről már az 1970-es évek végén felmerült azzal az indoklással, hogy a kiképzési feladatok a lerövidített sorkatonai szolgálat alatt is végrehajthatók, valamint a csökkentett időtartamra való igénybevétel nem okoz akkora társadalmi feszültséget, mint a 24 hónapos szolgálat. A magyar vezetés számolt a Varsói Szerződés szervezetét vezető Szovjetunió elutasító válaszával, így a drasztikus (12 hónapra) csökkentés helyett kompromisszumos (18 hónapos) javaslattal éltek. A szovjet vezetés kezdetben azzal utasította el a magyar javaslatot, hogy a Varsói Szerződés összes tagállamában 24 hónapos a sorkatonai szolgálati idő, ami feszültséget szülne az egyes államok között, így csak jóval később, 1981-ben sikerült a magyar javaslatot Magyarországon megvalósítani.²⁵ A „késő Kádár-kor” nemzetközi és hazai változásai miatt az 1976. évi I. törvényt többször módosították, így a rendszerváltás jogi alapját biztosító alkotmánymódosítások miatt adták ki az 1989. évi XXII. törvényt, amely szerint a honvédelmi kötelezettséget, a katonai szolgálat helyett, lelkiismereti okokból polgári vagy fegyver nélküli sorkatonai szolgálattal is teljesíteni lehetett. A törvény értelmében módosultak a szolgálati idők, így a sorkatonai szolgálatot 18 hónap, a fegyver nélküli sorkatonai szolgálatot 24 hónap, míg a polgári szolgálatot 28 hónap időtartamban határozták meg. Az 1990. évi LXXVIII. törvény szintén a szolgálati időkben módosítja az 1976. évi I. törvényt, így a hadkötelezettség felső határa újra 50 évre, a sorkatonai szolgálat 12 hónapra, a fegyver nélküli szolgálat 15 hónapra, a polgári szolgálat 22 hónapra módosult. E törvény életbelépésével került ki a Magyar Honvédség feladataiból az állami és társadalmi (belső) rend védelmében való közreműködés.

²⁵ Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, DUNA International, 2011. 19.

6. A rendszerváltást követő évek

A rendszerváltást követően 1993-ig kellett várni egy új, honvédelemről szóló törvény létrehozására. A honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény érdemi változása, hogy a nők hadkötelezettségét megszüntette, a férfiak hadkötelezettségét 17 évre módosította, valamint kikötötte, hogy a katonai szolgálatra történő behíváshoz a 18. életévet be kell tölteni. A törvény rendelkezik többek között arról, hogy a hadkötelest csak önként jelentkezés útján lehet külföldi feladatra vezényelni, amelyet Magyarország euroatlanti közeledése²⁶ indokolt. Az 1993. évi honvédelmi törvény a szolgálati időt (fegyveres és fegyver nélküli) 12 hónapra csökkentette, azonban a legalább két gyermeket eltartó hadköteleseknek csak 6 hónapot kellett leszolgálni. A szolgálati idő további csökkentése miatt kellett 1996-ban módosítani a honvédelmi törvényt (1996. évi XLIV. törvény), amellyel 12 hónapról 9 hónapra csökkent a szolgálati idő, ahogy 2001-ben (2001. évi XLIV. törvény) 9 hónapról 6 hónapra. A sorkatonai szolgálat idejének folyamatos csökkentése – az 1999-es NATO-csatlakozás, gazdasági és kiképzés – hatékonysági okok miatt Magyarország fokozatosan tért át az önkéntességen fenntartott haderő modelljére. 1997-től megjelent a határozott idejű szerződéses állomány, amelyektől a honvédelmi vezetés egy hosszabb távon költséghatékonyabb, jobban kiképzettebb és legfőképpen a honvédelem ügye iránt elszántabb és motiváltabb állományt remélt. Kezdetben a szerződéses jogviszony létesítésének feltétele volt a letöltött sorkatonai szolgálat, a későbbiekben a sorkatonai idő felének a letöltését követően szerződéses jogviszonyba kerülhetett az érintett, amely lehetőséget adott az „ügyeskedőknek” a sorkatonai szolgálatot egy kényelmesebb, anyagilag jobban dotált formára váltani. A szerződéses állomány megjelenésével a sorkatonai állomány feladatrendszere leszűkült, kiképzettsége romlott, ennek következtében a hadkötelezettség intézményét a folyamatosan liberalizálódó társadalom megkérdőjelezte. Ezen okok vezettek oda, hogy 2004-ben a törvényhozás módosította az Alkotmányt (2004. évi CIV. törvény), valamint megalkotta a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvényt, amely kimondta a hadkötelezettség békeidőben történő szüneteltetését. A törvény elhibázott lépése, hogy a sorkatonai szolgálat megszüntetése mellett, más honvédelmi kötelezettségek megszüntetésére is intézkedett. Ennek „köszönhetően” az addig pontosan vezetett nyilvántartások folyamatosan elvesztették a naprakészségüket, majd a 2000-es évek végére meg is szűntek. A 2000-es éveket megelőzően kiképzett tartalékos állomány katonai felkészültsége korszerűtlenné vált, állományát „szélnék eresztették”, 2010-ben a Magyar Honvédség 17 tartalékos katonával rendelkezett.²⁷ A 2010 utáni honvédelmi vezetés ilyen tragikus állapotban kezdte újra felépíteni a honvédelem rendszerét, amely jelenleg az önkéntesség elvén működő hivatásos és szerződéses aktív, valamint önkéntes tartalékos állományra tagozódik. A honvédelmi vezetés felismerte azt a tényt, hogy az önkéntes alapon szervezett haderőben a tartalékos állomány szerepe kiemelten fontos, mivel hidat képez a haderő és a társadalom között.²⁸

²⁶ A NATO által 1994-ben létrehozott, a NATO-csatlakozás előszobájának tekintendő PFP (Partnerség a békéért – Partnership for Peace) programba való felvétel (1994. február 8.).

²⁷ Magyarország Kormánya: *Mi együvé tartoztunk és tartozunk a jövőben is*. 2021. június 12.

²⁸ Ujházy László: A tartalékosok és a tartalékos szövetségek szerepe napjainkban. *Honvédségi Szemle*, 142. (2014), 1. 41–45.

7. Összegzés

A folyamatosan változó világunk, Európa és a világ biztonságpolitikája miatt nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy végérvényesen szakítunk a hadkötelezettség intézményével, ahogy Európában is számtalan példát látunk arra, hogy a társadalom ragaszkodik és megtartja, de arra is, hogy megszüntette és visszavezette a hadkötelezettség alapján fenntartott haderejét. A jelenlegi törvényeink alapján, minősített időszakban hadkötelezettség alapján egészítenék ki a magyar haderőt, így praktikus okokból sem szabad elfelejtenünk ezt a Magyarországon 136 évig működő intézményt. A Magyar Honvédség megújuló haditechnikai arzenálja miatt, a korábban kiképzett tartalékos állomány katonai felkészültsége korszerűtlenné válik, amit a politikai vezetés nem hagyhat figyelmen kívül. A nemzetközi biztonságpolitikai helyzet folyamatos romlása, a migrációs helyzet, az erősödő magyar gazdaság hatására kialakuló munkaerőhiány miatt elvi síkon szükséges lehet felülvizsgálni a 2004-ben hozott, a hadkötelezettség felfüggesztésére vonatkozó politikai döntést. A téma politikailag szenzitív, de Magyarország biztonsága, a fiatalok hazafias nevelése érdekében elengedhetetlen megvizsgálni e hadkiegészítési modell korszerű, 21. századi formában történő visszavezetésének lehetőségét. Ezen összefoglaló írásmű e felülvizsgálathoz nyújthat részben vagy egészben, akár pozitív, akár negatív kiindulási alapot.

Felhasznált irodalom

- Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi, 2016. 210–254.
- Balla Tibor: *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Scolar, 2019.
- Bartha Szabó József: A Honvédség az egész nemzet ügye. *Gondola*, 2011. június 21. Online: https://gondola.hu/cikkek/76822-A_honvedseg_az_egesz_nemzet_ugye.html
- Bona Gábor: Hadszervezés a Batthyány-kormány időszakában. In Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I*. Budapest, Heraldika, 2008. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/i-a-szabadsagharc-fegyveres-ereje-970B/1-hadszervezes-a-batthyany-kormany-idoszakaban-970C/e-a-katonaallitasi-torveny-9757/
- Boda József: A „demokratikus hadsereg” különleges rendeltetésű erői 1945–1948. In Parádi József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2018. 19–36. Online: <https://doi.org/10.31626/HU-EISSN2530094X.VTOM.19-36.p>
- Demeter Ferenc – Ujházy László – Vastagh László: *Magyar Tartalékosok Szövetsége: Tizenöt éve híd a társadalom és a honvédség között*. Budapest, HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016.

- Harmat Árpád Péter: Aranybulla. *Történelem cikkek*, 2015. április 23. Online: <http://tortenelemcikkek.hu/node/470>
- Kaló József szóbeli közlése.
- Kaló József: Az étlapon felkínált hadsereg. A magyar 2. hadsereg frontra küldését eredményező tárgyalások. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Történeti emlékezet és rendszerváltások. Hatalmi és politikálási alternatívák a 20. századi Magyarországon*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2020. 217–238.
- Kaló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes hadászati elgondolása a német hadvezetés számára az 1943-as évre vonatkozóan és elemzése a magyar 2. hadsereg működéséről. *Hadmérnök*, 12. (2017), 4. 216–230. Online: <https://doi.org/10.32567/hm.2017.4.21>
- Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, DUNA International, 2011.
- Kovács Tamás: Milliárdos fegyverkezési program? *Archívnet*, 11. (2011), 5. Online: www.archivnet.hu/gazdasag/milliardos_fegyverkezesi_program.html
- Kovács Vilmos: Trianon béklyójában. *Rubicon Online*, (2019), 1. Online: <https://rubicon.hu/cikkek/trianon-beklyojaban>
- Magyarország Kormánya: *Mi együvé tartoztunk és tartozunk a jövőben is*. 2021. június 12. Online: <https://kormany.hu/hirek/mi-egyuve-tartoztunk-es-tartozunk-a-jovoben-is>
- Nagy-Vargáné Juhász Ágnes: *Az önkéntes haderő tartalék biztosításának szervezési-vezetési kérdései*. Doktori (PhD-) értekezés. Budapest, ZMNE HDI, 2010. Online: <http://m.ludita.uni-nke.hu/repozitorium/bitstream/handle/11410/9561/Teljes%20sz%c3%b6veg%21?sequence=1&isAllowed=y>
- Perczel Olivér: Hogyan zajlottak a létszámcsökkentések 1946-ban? *Archívnet*, 11. (2011), 3. Online: www.archivnet.hu/politika/hogyan_zajlottak_a_letszamcsokkentesek_1946ban.html
- Tarján M. Tamás: Darányi Kálmán meghirdeti a győri programot. *Rubicon Online*, (é. n.). Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1938-marcius-5-daranyi-kalman-meghirdeti-a-gyori-programot>
- Ujházy László: A tartalékosok és a tartalékos szövetségek szerepe napjainkban. *Honvédségi Szemle*, 142. (2014), 1. 41–45.

Jogi források

1868. évi XL. törvénycikk a véderőről
 1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről
 1912. évi XXXI. törvénycikk a honvédségről
 1939. évi II. törvény a honvédelemről

